

Маријан МИЉИЋ

ПРЕЛОМНА ЦРНОГОРСКА ПОБЈЕДА
ПОВОДОМ СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ БИТКЕ НА ГРАХОВЦУ
(1858–2008)

Граховац је један од најзнаменитијих висова црногорског земљописа и историје, светилиште слободе, на коме се у тешким временима и историјским неприликама одлучивала судбина земље и народа.

Почетком маја 1858. године, у жеку другог таласа устанка у Херцеговини,¹ који је Црна Гора подстицала, помагала, усмјеравала и надзирала, Отоманска империја је, преко босанско – херцеговачког везира Ћани–паше и војног заповједника Хусеин–паше, имала намјеру да устанак угуши, нападне Црну Гору, да окупира и покори црногорску књажевину и на кољена баца њеног бунтовног и енергичног господара, Данила Станкова Петровића Његоша.

Књаз Данило је државничком интуицијом предосјећао да иде у сусрет великом и одлучујућем сукобу од чијег ће исхода зависити даљи опстанак његове државе, који ће судбоносно утицати на будућност народа.²

¹ Први устанак херцеговачког хришћанског становништва избио је почетком 1852. године. На чело устанка ставио се Лука Вукаловић. Омер–паша Латас је крајем исте године успио да устанак угуши. Ослањајући се на сагласност књаза Данила и помоћ Црне Горе Херцеговци су дигли нови устанак почетком 1857. године, за чијег вођу је поново изабран Лука Вукаловић. Учествовало је, дијелом, и католичко становништво. И поред притиска великих сила на Црну Гору да не помаже устанике, устанак се све више ширио. Турска је планирала да гушење устанка искористи за демонстрацију силе према Црној Гори и, упркос вољи великих сила, изазивала граничне сукобе и мање окршаје. Отоманске снаге су крајем априла 1858. започеле из Требиња наступање према црногорској граници. – Бранко Павићевић, *Данило I Петровић–Његош књаз црногорски и брдски 1851–1860*, Београд 1990, стр. 88–89, 302–304; Владимир Ћоровић, *Лука Вукаловић и Херцеговачки устанци 1852–1862. године*, Београд 1923, стр. 31–35; *Херцеговачки устанци 1852–1862. У: Историјски лексикон Црне Горе*, књ. 3: Ч–У/ аутори Шербо Растодер... и др, Подгорица 2006, стр. 666–670.

² Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош*, стр. 303–304, 305–310.

То исто су, листом, увиђали Црногорци, главари и народ, ријешени да дају најпожртвованији отпор.

О судбоносном значају Граховачке битке за Црну Гору наука је казала своју ријеч и суд.³

Зато није потребно да се детаљно говори како је и зашто до битке дошло, али се мора нагласити да је она имала посебно мјесто у оквиру тадашњих збивања, на простору који данас називамо југоистоком Европе, нити да се посебно образлаже улога великих сила у тим збивањима.⁴

Увод у граховачку епопеју и њене последице јесте проглашење Данила Станкова Петровића, по Његошевом тестаменту, за законитог владара Црне Горе.

„Муњевити књаз“, „који је желио да уреди“ и учврсти Црну Гору као државу и „заслужи бесмртну славу“, уводио је у младу књажевину реформе и сузбијао племенску самовољу, гушио побуне у Пиперима, Бјелопавлићима и Кучима, подизао национално достојанство својих поданика, снажио свијест о значају државе и поштовању централне власти, учвршћивао сазнање по потреби испуњавања обавеза према државним органима и, надасве, отаџбини.⁵

Књаз је спровео реорганизацију и устројство војске, освојио је Жабљак и повукао се из њега, доказујући снагу црногорске мишице и невиђену ратничку храброст, дочекао и зауставио Омер–пашин поход на Црну Гору.

Иако је Омер–паша Латас, Личанин, стекао положај моћног чо-вјека у Отоманском царству и од султана тражио и добио дозволу да прегази и уништи Црну Гору, он ипак није успио да изврши цареву наредбу: *да побједа буде потпуна и брза*. Под командом књаза Данила Црна Гора је одољела и претрајала.⁶

Војвода Мирко Петровић и војвода Новица Церовић успјели су да пробију опсадни обруч и да се прво из Жупског манастира, а касни-

³ О Граховачкој бици писано је у оквиру ширих прегледа прошлости Црне Горе тога времена, у радовима о владавини књаза Данила или поводом годишњица обиљежавања тога за Црну Гору преломног догађаја. Посебно је значајна књига публиковане аутентичне грађе: др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу 1858. године у списима савременика*, Цетиње 1958. – Наравно, публикован је велики број мањих и већих прилога, чланака и расправа о овоме великом догађају.

⁴ Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу 1858. године...*, Увод, стр. 3–15. – I дио: Стање прије битке: стр. 17–58; Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош...*, стр. 243–304.

⁵ Бранко Павићевић, *Саздање црногорске националне државе 1796–1878*. – У: Историја Црне Горе, књ. 4, том 1, стр. 338–345.

⁶ Исто, стр. 319–329, *Данило I Петровић Његош...*, стр. 97–98; проф. др Бранислав Ковачевић, *Разговор са Омер–пашом у Паризу 1865. године*, Историјски записи, LXIX/1996, Подгорица, бр. 4, стр. 147–146.

је са 34 одабрана саборца и са моштима Светог Василија Острошког, ноћу, извуку из Острошког манастира и придруже се књазу Данилу на Богетићима.⁷

Велики мушир није испунио царску заповијест.

У свему томе, као и раније, погранично Грахово и за Црну Гору и за Османско царство имало је посебну важност и стратешки значај. За Црну Гору оно је било веза са хришћанским окружењем и база за ширење према Херцеговини, док су Османлије жељеле да од њега направе бедем који ће одвајати традиционалну Херцеговину од Црне Горе. У томе пресецању између двију страна није било рјешења све до Граховачке битке.⁸

Иначе, књаз Данило се понашао „као уставни господар“ чак и у племенима под турском влашћу, а она су га прихватала као свога, упркос турским пријетњама и одмаздама.

Узалуд је отомански министар иностраних послова, Али-паша убјеђивао европске силе на Париском мировном конгресу да су не само Брда и Херцеговина него и Црна Гора „турске провинције“.⁹ Отоманска империја није могла да поднесе да књаз црногорски господари у турском чардаку.

Зато је Porta одлучила да црногорски проблем једном за свагда ријешити, да Црној Гори нанесе смртоносни ударац управо према Херцеговини, упркос наклоности великих сила, нарочито Француске и Русије.¹⁰

Књаз Данило је био на вријеме обавијештен да Османско царство око Требиња и у Херцеговини гомила јаке снаге и спрема се да заузме Грахово, а одатле да удари на Црну Гору.¹¹

Ради предострожности књаз је послао војводу Петра Филипова Вујовића да затвори правац Требиње – Грахово.¹² Османска дивизија од 8 до 10 хиљада војника под командом Хусеин-паше на усиљеном маршу од Требиња према Грахову савладала је мање црногорске отпоре, избила на граховачки плато и ту се улогорила.¹³ Истовремено, књаз Да-

⁷ Бранко Павићевић, *Данило I Петровић...*, стр. 105–108; Ристо Ј. Драгићевић, *Браниоци манастира Острога 1852–3. године*, Историјски записи, год II, књ. III Цетиње 1949, 106–107; Божо Ђ. Михаиловић, *Поводом Острошког затвора 1852–3*, Историјски записи, VIII, Цетиње 1952, стр. 356–364.

⁸ Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу 1858. године...*, стр. 20, 26, 33.

⁹ Исто, стр. 3–5; 24; Бранко Павићевић, *Саздање црногорске националне државе – 1796–1878*. – У: Историја Црне Горе, књ. 4, том 1, стр. 346–352.

¹⁰ Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу 1858...*, стр. 26–29.

¹¹ Исто, стр. 31–32, 45–45; 49.

¹² Исто, стр. 41, 43.

¹³ Исто, 43–44; 80–82; 114.

нило је у сусрет турској војсци упутио око 6 хиљада војника и 6 топова. Војвода Мирко Петровић, књажев брат и предсједник Сената, водио је 4.000 бораца према Грахову у помоћ Петру Филиповом Вујовићу и Петру Стевановом Вукотићу.¹⁴

Црногорска војска је била распоређена у три одреда: десним крилом командовао је војвода Петар Вукотић, у средишњем дијелу били су војвода Петар Вујовић и главнокомандујући војвода Мирко Петровић, а на лијевом крилу командовао је војвода Иво Радоњић.¹⁵ У позадину турске војске био је упућен поп Лука Јововић, са 80 одабраних бораца, као и војвода поп Ђуро Кусовац са Гардом. Њихов задатак је био да нападну турске чете и да замећу кавгу. Битка је трајала три дана.

Књажева гарда је уочи главног боја разбила појачање које је босански везир упутио Хусеин–паши. Заробљена је и комора која је носила храну и муницију турској војсци на Грахово.¹⁶

Пошто је опрезни Хусеин–паша обавијештен да су и послато му појачање и комора пали у црногорске руке, одлучио је да се повуче на Клобук, да тамо своје снаге освјежи, реорганизује и снабдије неопходном опремом, па да онда крене у одлучујући поход на Црну Гору.¹⁷ Видећи да је опкољен, паша је хтио да се извуче из тешке ситуације, настојећи да се, на сопствени ризик, послужи секретаром књаза Данила Анри Деларијем, који је кренуо у Требиње на преговоре са Кемал Ефендијом. Хусеин паша је хтио да га прати до Клобула, што је требало да буде чистан изговор за напуштање логора, али га је то скупо коштало.

Енергични и луцидни војвода Мирко је оцијенио, пошто је примирје било истекло, да је то *прави час* за напад, тако да је издао команду „на општи јуриш“.¹⁸

Послије трочасовне борбе прса у прса, невиђене сјече и крвавог међусобног клања, турска војска је била поражена. Њени остаци су бјежали према Требињу, док су за њима Црногорци јурили са исуканим сабљама и јатаганима.

Граховачко бојно поље, када се дигла густа магла, дим од барута и топовске ватре, као снопље покривали су мртви и рањени, бојна опрема и лешеве настрадалих коња.¹⁹

¹⁴ Исто, стр. 50.

¹⁵ Исто, Бранко Павићевић, *Сздање црногорске националне државе*, књ. 4, том 1, стр. 357.

¹⁶ Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Грахову 1858. године*, стр. 55, 61–62; 73–74.

¹⁷ Исто, 61, 63, 66–67.

¹⁸ Исто, 78–80.

¹⁹ Исто, 82–83, 84–88; 92–96, 115, 117, 119. Извјештаји о току саме битке која је трајала три дана, су различити и различите су провенијенције: црногорски, француски, руски, аустријски, њемачки... Такође, и описи послје битке се разликују. Али сви се слажу: црногорска побједа је била убједљива, турски пораз потпун, а њен одјек огroman.

Ову побједу извојевали су Црногорци потпомогнути херцеговачким устаницима, али и Црногоркама које нијесу носиле само таин, опрему и муницију, већ су многе и учествовале у боју.²⁰

Међу погинулим граховачким витезовима остали су Кадри–паша, помоћник главног турског заповједника Хусеин–паше, с османске стране, а с црногорске војвода поп Ђуро Кусовац и чувени харамбаша, књажев побратим, поп Лука Јововић из Марковине, капетан Боро Ст. Милић, алајбарјактар црногорски – Машо Мијатов Кустудија с Његуша, перјаник Ристо Манојловић, сердар Ријечке нахије Ђурица М. Ђурашковић. Витешка књажева гарда је већином изгинула јуришајући на турске топове.²¹

Према аустријским изворима Турци су имали 4.390 погинулих, а Црногорци су осим побједи и велике славе задобили и велики плијен: „8 топова, 6.000 пушака, 2.000 шатора, 2.000 коња, 10.000 ока муниције и много застава“.²²

²⁰ Црногорке – супруге, сестре, мајке носиле су тајин за војску, свако своме ратнику. О томе је писано у литератури, а сачуване су фотографије са обиљежавања неких од годишњица ове судбоносне црногорске побједи.

²¹ Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу...*, стр. 108.

²² О броју погинулих и рањених Црногораца и Турака извори говоре различито. Турска страна је настојала да умањи број својих погинулих и рањених војника, док је црногорска, можда, преувеличавала турске губитке, а своје умањивала. Међутим, ако се упореде и остали извори (руски, француски, њемачки и др.) може се с поузданошћу утврдити реалан однос снага, број погинулих и рањених, количина заробљеног оруђа и оружја, ратне опреме и трофеја. У аустријском извјештају из Мостара стоји да је погинуло 2500 Турака и исто толико Црногораца (Лаиновић, *Побједа на Граховцу*, 80–82). Специјални дописник белгијског листа *Le Nord* у извјештају, из Дубровника, 25. маја 1858. наводи: „Логор је био освојен, турска војска уништена а њени остаци растјерани. Опроштен је живот свима који су бацили оружје, али се немилосрдно поступало према башибозуцима. Међу погинулим био је турски генерал Кадри-паша и шеф његовог генералштаба, један италијански ренегат. Поред њих, 7.000 лешева покривало је равницу. Плијен је био огroman. Црногорци су заплијенили: 8 запрежних топова, 1200 оседланих коња, међу којима је било скупоцјених који су припадали паши, 8000 пушака, 500 топова, сва муниција, магацини, војна каса итд.“ (Лаиновић, *Побједа на Граховцу*, 95)

Секретар књаза Данила, Анри Делари, у своме опису битке наводи да су Турци изгубили око 3.000 људи, а за Црногорце вели да су имали доста губитака, али се тачан број не зна сигурно. (Лаиновић, *Побједа на Граховцу*, 104)

Архимандрит Нићифор Дучић, као савременик, у опису битке наводи: „Пошто се бој и сјеча сврши, и магла се диже и разведри, тада војвода Мирко са својом изабраном дружином пун радости и поноса прегледа бојно поље и сајајан плијен: 8 топова са свијем прибором; 6000 пушака; 2000 шатора; 2000 коња; 1000 сандука муниције; сабаља, ножева, пиштоља, одличја, одијела и новаца велики број.

У боју 29–га априла и 1–га маја (11. и 13. V) пало је мртвијех и рањених Турака од Граховца до Клобука око 6000; међу њима и Кадри паша с много официра...

Црногораца је пало мртвијех и рањених од почетка до краја до 2000; међу њима

„И ми смо ти грдно изгинули“, саопштавано је Његошевим ријечима: око 2.000 погинулих и рањених Црногораца.²³

На пријестоном Цетињу, око старе Влашке цркве, подигнута је историјска ограда од пушчаних цијеви витешки савладане турске војске у Спасовданској бици на Граховцу.²⁴

Величанствена и муњевита побједа на Граховцу подигла је, учврстила и узвисила вјеру и самопоуздање Црногораца, као и још неослобођених крајева, црногорских и херцеговачких племена.²⁵

Слава црногорског оружја, војсковођа и граховачких витезова, а нарочито књаза Данила и војводе Мика, почела је брзо да прелази у легенду и народну пјесму.²⁶

Савјетник и десна рука књаза црногорског и свога брата, државотворног Данила Станкова, војвода Мирко Петровић се највише прославио у бици на Граховцу у којој је предводио војску црногорску.

Указом од 26. јула 1859. године књаз Данило је за јуначко и мудро командовање додијелио војводи Мирку Петровићу титулу „војвода од Граховца“.²⁷

су погинули храбри јунаци; поп Ђуро Кусовац, заповједник књажеве гарде; сердар цеклински Ђуро Ђурашковић; капетан бјелички Боро Станојевић; Машо М. Кустудија, велики заставник; и Ристо Б. Манојловић из Хецеговине, књажев перјаник. Сви су себе по десет пута замијенили, сви су јунаци на бојноме пољу пали за: вјеру, домовину и слободу“. (Лаиновић, *Битка на Граховцу*, стр. 108.

Гијом Лежан, француски географ, боравио је непосредно након битке у Црној Гори, обишао бојиште и избројао 2.300 турских лешева. Турци нијесу хтјели да их сахране, тако да су се распадали на сунцу. (Лаиновић, *Битка на Граховцу*, 98–99)

²³ Новосадски лист *Србски дневник* од 11 (23) маја 1858. на уводном мјесту поздравља црногорску побједу и каже да је турске војске било око 8.700, а колико је било Црногораца каже да се не зна, „али никако их није могло бити онолико колико је било Турака“. И наставља: „Где до 2.000 људи погине, све заира и сви се топови изгубе; где се од 8.700 после само 2.000 скупе, то је морало бити бој жесток, ту су морали јунаци на мекушце ударати. То је случај био на Грахову“... (Лаиновић, *Битка на Граховцу*, стр. 174-175.

²⁴ Душан Мартиновић, Урош Мартиновић, *Цетиње – споменици културе*, Цетиње 1980, стр. 116.

²⁵ Књаз Данило је у извјештају француском конзулу Ијасенту Екару, 28. маја 1858, између осталог, писао: „Војска је хтјела да продужи освајање до Клобука, Гацка богате и незаштићене земље. Ту би наишла на симпатије без икаквог отпора. Моје трупе, оне са истока и од Дробњака, хтјеле су то исто и могле су умарширати у хришћанску земљу и без метка освојити пола Херцеговине“ (Др Андрија Лаиновић, *Битка на Граховцу*..., стр. 88).

²⁶ Ђуко Средановић, познати Његошев пратилац и сарадник Вука Ст. Караџића написао је епску пјесму *Битка на Граховцу*, али је било још народних пјесника и гуслара који су славили граховачки подвиг.

Ленорман је такође објавио пјесму о Граховцу. Глиша Зубан препоручује књазу Данилу 30. јуна (11. августа) 1858. своју књигу *Бој на Граховцу* (Лаиновић, *Битка на Граховцу*, стр. 178–179).

²⁷ Књаз Данило даје 26. јуна 1859. титулу *Великог војводе граховачког* Мирку Петровићу. – А. Лаиновић, *Битка на Граховцу*, стр. 197.

Један од савременика ових догађаја, архимандрит Нићифор Дучић, изјавио је да је ова побједа „*вијенац свијех дотадашњијех црногорскијех побједа*“. У исто вријеме француски научник и публициста, савременик Граховачке битке, Гијом Лежан, рекао је: „*Граховац је више учинио за рјешавање црногорског питања него сви свјетски дипломати*“²⁸.

Црногорском побједом била је одушевљена не само јужнословенска омладина него и бројни кругови и центри политичке моћи у европским земљама.²⁹

Њен одјек је допирао не само до Цариграда, Париза и Петрограда већ и до Берлина и Лондона, до Беча и Пијемонта.

Да би се умањила слава црногорског оружја и значај битке на Граховцу направљена је сплетка око улоге Анри Делариа, секретара књаза Данила, која је била аустријске провенијенције. Иако је та подла интрига постигла широк публицитет, величанственост, сјај и значај „граховачког подвига“ нијесу се могли ни окаљати ни умањити.³⁰

Доиста, значај битке на Граховцу је био судбоносан за Црну Гору, нарочито за процес међународног признања њене државне независности.³¹

Непосредна велика политичка последица црногорске побједи а турског пораза на Граховцу, 1/13. маја 1858. године, јесте формирање Комисије великих европских сила која је извршила и спровела, уз учешће зараћених страна, разграничење између Османске империје и Књажевине Црне Горе.³²

Велико царство је морало пристати да призна границе Карадага, своје (како се на Париском мировном конгресу његов изасланик Алипаша изразио, вајкао и сеирио, а велике силе то прећутале) „*побуњене области*“ и да је *црногорско питање* унутрашња ствар његове државе.

²⁸ Исто, стр. 111–122.

²⁹ Исто, стр. 165–180.

³⁰ Отоманска и аустријска штампа су за пораз окривиле Анри Делариа, који је наводно у току битке одиграо нечасну улогу, пошто се налазио у логору код Хусеин-паше, на путу према Клобуку и Требињу. По њима су, кобајаги, у договору са Деларијем, Црногорци погазили примирје, што није тачно. Примирје је било престало да важи када је Хусеинпаша одлучио да се, под изговором да лично прати књажевог секретара, непримјетно повуче према Клобуку. Војвода Мирко је прозрио пашино лукавство. Уосталом, Делари није имао мандат да било што преговара у вези са операцијама црногорске војске. Сплетку је намјерно, у духу аустријских интереса, снитлио аустријски окружни капетан Дојми, у своме извјештају од 15. маја 1858. године. Црногорци нијесу погазили примирје! Друга страна је узалудно покушавала да то докаже, али безуспјешно: *црногорско питање* је добило крила и засијало у ореолу витешке славе. – Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу 1858. године...*, стр. 149–162.

³¹ Исто, стр. 183–199. – Бранко Павићевић, *Саздање црногорске националне државе*, књ. 4, том 1, стр. 359–362.

³² Исто, стр. 186–199.

Отоманска империја је морала прихватити одлуку великих европских сила па је тако, први пут у историји, повучена граница између сада већ двије „ратујуће и независне државе“.³³

Тим разграничењем, које је извршено 1859. године, у састав црногорске књажевине и званично су ушли: Дробњак (осим неколико села и граничног шаранског племена), те Ускоци, Липово, Горњи Васојевићи, један дио Куча, Додоши итд.

Углед Црне Горе, морални и политички утицај на околно хришћанско становништво, које је било под османском влашћу, стално су расли, али и код дијела исламског и католичког живља, нарочито у Херцеговини.³⁴

Отоманска империја, осокољена атмосфером на Париском конгресу, није ни умирила ни прегазила Црну Гору нити је ову малу земљу у ореалу славе и витештва више могла ни пред очима сопствене ни европске јавности сматрати својим саставним дијелом.³⁵

На крилима граховачког подвига Црногорци су, без већих тешкоћа, могли заузети цијелу источну Херцеговину, али под притиском и савјетима страних дипломата књаз Данило је од даљег похода одступио и зауставио своју славodobитну војску.³⁶

³³ Исто, стр. 188, 192.

³⁴ Исто, стр. 177. О приликама у Херцеговини послје побједи 1858. књазу Данилу пишу поп Богдан Зимоњић и други. – С друге стране, честитке књазу Данилу, поред православца, нијесу долазиле само од херцеговачких католика него и од албанских. Тако, рецимо, Миро Хасан Нике Хот из Хота честита побједу књазу Данилу: „Честити књазу, ми смо божи и ваши и уздамо се да смо пот ваше крило. Тако се ми уздамо, у име вишега бога и часнога керста, и вере рићанске. Честити књазу, ми леб ваш никад заборавити нећемо. Милостиви књазу, кад дође заман те ни ти заповиједаш не жалимо крв просути за часни крист и за вашу милост. – Исто, стр. 178.

³⁵ Исто, стр. 197–198. – Књаз Данило се захваљује 15. априла 1860. Наполеону III на његовој благонаклоности, царској заштити и заузимању за Црну Гору да јој се међународно признају границе, а тиме и фактичка независност. Па завршава: „Остала нам је само још једна тежња, а то је да стварна независност, коју ми већ три вијека уживамо, буде призната. Надамо се у бога и у Ваше Величанство, чија је моћ тако велика и чија нас доброта није никад изневјерила, да ће и тај дан доћи“.

³⁶ Анри Делари, секретар књаз Данила, забиљежио је: „Тако се одиграла Граховска битка која је спасила Црну Гору турске инвазије“. Након те битке „гдје се ломила судбина Грахова и новијех граница између Турске и Црне Горе“ (Н. Дучић) црногорска војска је могла без тешкоћа заузети источну Херцеговину. Описујући своје утиске о догађајима у Црној Гори Жиријен де ла Гравијер је истакао: „Истина, коју не треба нарочито истицати јер доказује лојалност наше политике, јесте да би Клубук неизбјежно пао у руке књаз Данила и да би његова војска дошла до Мостара, послје побједи код Грахова, да ми нијесмо интервенисали и задржали књаз Данила. Према томе, ми смо овом приликом учинили огромну услугу Порти. Књазу Данилу бисмо учинили веома рђаву да смо се задржали само на интервенцији за обуставу непријатељстава“ (А. В. Лаиновић, *Битка на Граховцу*, стр. 180).

Црногорско питање се уздигло на разину европског и остало да се разријеши кроз *Велику источну кризу* у којој се рјешавала судбина Европске Турске.³⁷

Историјске границе између Отоманске империје и Црне Горе означиле су, коначно, да је Црна Гора *de facto*, иако не и *de jure*, стекла међународно признање своје независности. Граховачка побједа била је круна црногорске вишевијековне борбе за слободу.³⁸

Она је Црну Гору представила Европи тако да се *црногорски феномен* у европском поретку није више могао игнорисати.

Данас, са дистанце од 150 година, с чврсте историјске позиције и међународно дефинисаног положаја, када је Црна Гора доживјела четврто васкрснуће у својој вишевијековној историји и постала, опет, *суверена, самостална, независна држава, демократска и европска, ослоњена на своје историјско и духовно насљеђе*, много јасније се оцртавају и сагледавају величина и значај граховачког подвига, велике историјске побједе Црногораца.³⁹

Са данашње дистанце се јасно и широко види и цијели период владавине књаза Данила, крунисан граховачком побједом и другим његовим државничким и државотворним прегнућима, иако је метеорски прошао кроз своје доба.⁴⁰

Са граховачког историјског виса јасно се сагледава и цијели ток црногорске прошлости од најстаријих времена до данас, од Туђемилске до Граховачке битке, вишестолетна борба за независност Црне Горе, све до скорашње добијене историјске побједе, побједе оловкама (не мачем) на *Референдуму* 21. маја 2006. године.

Ту велику историјску побједу, као и ону граховачку, прославила је цијела Црна Гора, испуњена младошћу и поносом, окићена прољећем и заставама.

Граховачку побједу огласила су и звона на манастирима и црквама црногорским, као и све побједе државне и националне.⁴¹ Али након

³⁷ *Црногорско – османски рат 1876–1878*, У: Историјски лексикон / аутори Шербо Растодер и др. књ. 2: Црн–Цу, Подгорица 2006, стр. 462–466.

³⁸ Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу*, стр. 12, 120, 193.

³⁹ Маријан Миљић, *Државно васкрснуће Црне Горе*. – У: 21 (Двадесетпрви) мај / приредио Александар Ераковић, Подгорица 2007, стр. 178–203.

⁴⁰ Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош*, 373–450; Бранко Павићевић, *Саздање црногорске националне државе: 1796–1878*. – У: Историја Црне Горе, књ. 4, том 1, Подгорица 2004, 384–388.

⁴¹ – *Весели су гласи господару...* саопштавали су гласници.

„Кнез Данило усхићен неисказаном радошћу за јуначку побједу на Граховцу, нестрпљиво је очекивао својега витешког брата Мирка, и остале храбре војводе, сердаре, капетане и своју јуначку војску. Чувши прасак пушака и пјевање војника низ цетињско поље, возећи с бојнога поља трофеје, заповједи да топови јекну и звона дрмну на

референдумске побједи само на Цетињском манастиру и на црквама по Црној Гори није било заставе црногорске нити су се огласила звона црквена. Они чија је то воља била не либе се да истичу заставе друге државе и славе туђе побједи, посебно оне над Црном Гором.

Данашње генерације осјећају истинско поштовање и пијетет према се граховачким витезовима и јунацима, али и свима који су кроз црногорску дугу историју пали на бојним пољанама, који су се завјетовали слободи, држави и народу, чија су стремљена била окренута будућности, своје потомству, његовој срећи и опстанку.

Успомену на њих, кроз Граховачку битку, Црна Гора би требало да обиљежава сваке године.

То је доказ да и данашња Црна Гора на почетку новог миленијума и новог вијека баштини своје историјско наслеђе као и то да данашњи

цетињском манастиру; а он са сјајном пратњом сусретне своје јунаке, захваливши им топло и срдечно за храброст, вјерност и славну побједу“.

* * *

„Одмах за тијем отиде с кнегињом Даринком у цркву на благодарење, што је Бог помогао Црној Гори, да у критичким тренуцима одоли непријатељу, и тијем јој покрај славе рашири границе и утврди независност.

По том установи: да сваке године на Спасов дан послје свечане службе буде благодарење у цетињском манастиру и спомен за упокој душа војницима, који су погинули на Граховцу. Установи и граховачку медаљу, пријенувши је својом руком свакоме Црногорцу, који је био у томе боју и турску главу осјекао. А војводе и друге главаре покрај медаље обдари и другим даровима. Својему брату Мирку пријене златну медаљу и дарује скупопцјену сабљу с натписом на једној страни: „Данило“; на другој: „Граховац 1858. год.“; и титулу: „велики војвода граховачки.“

* * *

„Његов достојни нашљедник, садашњи књаз црногорски Никола I сазидо је дивну цркву на Граховцу 1864. год. управо на мјесту, гдје је био Хусеин–пашин шатор, у славу Спаситеља, а за вјечни спомен црногорским јунацима који су погинули.

Зидање те цркве вриједи овдје споменути: како су главни бојеви започети у уторак 29. априла, а свршени у четвртак на Спасов дан 1–ог маја 1858. год., тако је и та црква започета у уторак а свршена у четвртак на Спасов дан до 9 часова из јутра 1864. год.: освећена; литурђија у њој служена; и спомен учињен.

При грађењу цркве заступао је кнеза Николу његов таст, војвода Петар С. Вукотић, а писац је овијех редака по овлашћењу црногорскога митрополита осветио цркву; литурђију служио; и задушницу свршио борцима, који су погнули.

Многи су црногорски јунаци славно погинули, али им је и споменик диван подигнут; њихова ће се имена помињати докле траје Црне Горе. Кнезу Николи иде слава, што их је и тијем овјековјечио.

Благодарност је врлина, врсна племенитијех људи.

Орлић за 1865. годину“.

Нићифор Дучић: *Књижевни радови*, III, Београд 1893, стр. 177–189. Раније, опис је објављен по исправкама војводе Мирка Петровића у *Орлићу* за 1865. годину. - Др Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу*, стр. 121-122.

нарастају поштују и цијене сопствену прошлост и своје претке, да су одлучни у патриотизму и пожртвовани за Црну Гору и њену слободу.

Црне Горе нема ни без слободе ни без државе. А оне нијесу дате једном за свагда: за њих се увијек и изнова мора борити.

Данас је сасвим јасно да на Граховцу није извојевана само војничка побједа, него да је она означила почетак новог раздобља у самосталном историјском и државном животу Црне Горе – означила пут ка независности и међународном признању, као потврда њене вишевијековне борбе за слободу.

А Слобода је изнад свега.